

KARLINSZKY BALÁZS

A VESZPRÉMI SZÉKESKÁPTALAN 1082. ÉVI BIRTOKÖSSZEÍRÁSÁT TARTALMAZÓ HAMIS OKLEVÉL KELTEZÉSE

A veszprémi Szent Mihály-egyház birtokjainak és jobbágynak első fennmaradt összeírása egy Szent László király által kiadott, 1082-re datált oklevélben található. Az oklevél a későbbiekben a benne felsorolt birtokok alapján a veszprémi székeskáptalan korai birtokainak listájaként vált ismertté. A dokumentumot a kanonokok a későbbiek folyamán a mindenkori uralkodókkal többször is átírták és megerősítették, így 1350-ben és 1407-ben, majd a török kiűzését követően 1693-ban. Szükség is volt a másolatokra, ugyanis az összeírást több birtokperben felhasználták, amely az állandó igénybevétel miatt az elhasználódás veszélyének volt kitéve. Az oklevél szövegének többszöri átírása mellett számos peres eljárás során hivatkoztak a dokumentumra, jobbára az abban foglalt egyes településekre vonatkozó adatokra, így tartalmi említésként több, mint két tucat átírásban maradt ránk az összeírás vagy annak legalább egy részlete.¹

Az oklevél hitelességét illetően már a XIX. század második felében kétségek merültek fel, a kutatók többször is kísérletet tettek a keletkezés dátumának meghatározására.² A pontosabb datálást formai érvek, valamint művelődés- és

-
- 1 Györffy, *Georgius*: Documenta Hungariae Antiquissima. Vol. I. 1000–1131. Bp., 1992. (a továbbiakban: DHA) 228–240. p. (81. sz.), MNL OL Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 200 611. Legutóbbi kiadása a korábbi közlések összegyűjtésével: Veszprém város okmánytára. Oklevelek a veszprémi érseki és káptalani levéltárakból (1002–1523). Szerk. Gutheil Jenő, kiadja Kredics László. Veszprém, 2007. (A veszprémi egyházmegye múltjából 18.) (továbbiakban: VO) 22–27. p. (3. sz.). Átírásai: 1350: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera Georgii Fejér. I–XII. Budaë, 1829–1844. (a továbbiakban: CD) IX/1. 800–801. p. (CCCCXXV. sz.), Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius. I–VIII. Kiad.: Ipolyi Arnold, Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly, Véghegy Dezső. Győr–Bp., 1865–1891. (a továbbiakban: HO) IV. 172–173. p. (133. sz.), DF 200 907.; 1407: Zsigmondkori oklevéltár. I–XII. Szerk. Mályusz Elemér, Borsa Iván, C. Tóth Norbert, Neumann Tibor, Lakatos Bálint, Mikó Gábor. Bp., 1951–2014. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II/1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49., 52.) (a továbbiakban: ZsO) II. 5484. sz., DF 201 151., 1693: Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár (a továbbiakban: VÉL) III.1.a.1. Veszprém eccl. et capit. 97.
 - 2 Formai és tartalmi okokra hivatkozva már a XIX. század végén bebizonyosodott, hogy az oklevelet a szövegében szereplő dátumnál később, valamikor a XIII. század utolsó és a XIV. század első negyedében állították össze. A kritikai kiadás érvei a következőkben összegezhetők.

köztörténeti megfontolásokon túl a veszprémi székeskáptalan birtokállományáról ismert adatok alapján lehetett megkísérelni. Veszprém középkori történetének a XX. század első felében alkotó kutatója, Gutheil Jenő (1887–1963) veszprémi kanonok asztalfiókban maradt, és csak fél évszázaddal a kézirat elkészülte után, 2007-ben megjelent forráskiadványában az 1275–1327 közötti periódusra tette az összeírás keletkezését. A már korábban is ismert legkésőbbi keletkezési időponton túl a *terminus post quem* meghatározásában egy konkrét település birtoklástörténetének ismerete segítette. Az oklevélben is felsorolt zalai Szerentét ugyanis 1275-ben adományozta IV. László király a veszprémi székesegyháznak kárpótlásként az onnan elvitt és pénzzé tett ékszerekért.³ Később Solymosi László egy 1295-ben létrejött birtokcsere során a veszprémi püspökséghez (!) került birtokokat is kimutatott a dokumentum szövegében a püspökség 1524. évi urbáriumának közzététele kapcsán, így három évtizedre szűkítette a kérdéses oklevél keletkezésének idejét.⁴ A székeskáptalan elkészült birtokkatasztere, az áttekintett oklevelekből kirajzolódó birtoktörténetek, illetve a köztörténeti eseményeknek a veszprémi egyházmegyére gyakorolt hatása azonban már lehetővé teszik e párat-

Fejérpataky László az oklevelet kiállítása alapján a hamisítványok közé sorolta. (*Fejérpataky László: A királyi kancellária az Árpádok korában.* Bp., 1885. 12. p.) Pauler Gyula szerint az oklevél kiállításának módja és írásképe XIII. századbeli, továbbá Szentkirályszabadja település említése Szent István ereklyéjének 1083. évi oltárra emelése előtt anakronizmus, ahogy *Bela rex magnus* említése is csak IV. Béla okleveleiben fordul elő III. Bélával kapcsolatban. (*Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt.* I–II. Bp., 1893. II. 756. p.) Karácsonyi János az általa összeállított hamis oklevelek jegyzékében már Paulerre hivatkozott. (*Karácsonyi János: Hamis, hibáskeltő és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig.* Bp., 1902. 41. sz.) Ezt követően is többen tettek kísérletet a keltezésre. Szentpétery regesztáiban annyival bővítette elődei észrevételeit, hogy a dokumentum szerkesztésének *ante quem*-jét 1327-re tette, mivel egy akkori perben már használták fel először az összeírást. (*Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica.* Szerk. Szentpétery Imre, Borsa Iván. Bp., 1923–1987. [a továbbiakban: RegArp] 21. sz.) Az 1327. évi oklevél kiadása: Zala vármegye története. Oklevéltár I–II. Szerk. Nagy Imre, Véghely Dezső, Nagy Gyula. Bp., 1886–1890. (a továbbiakban: ZO) I. 248–253. p. (180. sz.). Összefoglalóan: DHA 235–236. p.

3 VO 59–60. p. (29. sz.), RegArp 2649. sz.

4 A veszprémi püspökség 1524. évi urbárium. Kiadja Kredics László, Solymosi László. Bp., 1993. (*Új Történelmi Tár* 4.) (a továbbiakban: Veszprémi püspökség urbárium) 13. p. (17. j.). Sajnálatos, hogy e megállapítás nem került be az összeírás a legutóbb megjelent, Gutheil-féle publikációjába.

lan forrásértékű oklevél keletkezésének az eddigieknél pontosabb meghatározását.⁵

Mielőtt azonban számba vennénk a pontosításhoz szóba jöhető okleveleket és a XIV. század első negyedének eseményeit, érdemes kitérőt tenni a veszprémi püspökség és a székeskáptalan birtokainak korai történetére. Ismert, hogy a magyarországi kanonoki testületek birtokai kezdetben nem különültek el a püspöki javaktól: a főpásztorok mellett tevékenykedő, ekkor még együtt élő papság, a későbbi kanonokok ellátását a püspöki menza terhére oldották meg. A XI. század végétől mutatható ki a székeskáptalanok megerősödése, amelyet a kifejezetten kanonokok számára tett adományok mutatnak. A székesegyházi liturgikus és hivatali szolgálatot teljesítő, földesúrrá váló kanonoki testületek javait kezdetben a megyéspüspök hasította ki „egyházának juttatott” saját birtokaiból és egyéb jövedelmekből, például a tizedből származókból.⁶ A két legkorábbi birtokadomány közül az egyik az 1156-ban Martyrius esztergomi érsek által tett, amellyel hetven falu tizedét juttatta káptalanjának, illetve 1079-ből Guden királyi *miles* végrendelete, amelyben kifejezetten a veszprémi egyház *fratereire*, azaz kanonokjaira hagyta paloznaki javait, és nem a püspöknek juttatott szőlőket.⁷

A kanonokok közös élete (*vita communis*), az együttlakás a XII. század végétől kezdett felbomlani. János veszprémi püspök 1184–1188 között tett adománya, amellyel több egyház jövedelmét engedte át káptalanjának, még a bizonyos mértékű együttélés jeleire utal.⁸ A kanonoki testületek tagjai ezt követően fokozatosan saját önálló, stallumokhoz kapcsolódó, és a káptalanok közös jövedelmeiből különböző kulcsok által személyüknek juttatott jövedelmeikre lettek utalva. Ez párhuzamosan zajlott a kanonokok összességének önálló jogi személlyé, testületté — és ezzel jogi értelemben cselekvőképessé — történő válásával, amelyet általában a hiteleshelyi tevékenység és pecséthasználat szélesebb körűvé válásával

5 Jelen tanulmány a 2013-ban elkészített disszertáció 2. fejezetének szerkesztett és bővített változata. Vö. *Karlinszky Balázs: A veszprémi káptalan a középkorban. A veszprémi székeskáptalan középkori birtokai.* PhD-értézés. Piliscsaba, 2013.

6 A kérdéskör „klasszikussá váló” összefoglalása: *Mályusz Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon.* Bp., 1971. 59–62. p.

7 1156: CD II. 140–143. p., Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I–IV. Ed. Knauz Nándor et al. Esztergom–Bp., 1874–1999. (a továbbiakban: MES) I. 107–108. p. (76. sz.), RegArp 84. sz.; 1079: DHA 225–226. p. (78. sz.).

8 Az adomány ugyanis az oklevélben felsorolt egyházak évi jövedelméből 17 márkát juttatott a kanonokok számára úgy, hogy abból 8 azok étkezésére, 9 italára, ezen felül pedig további 10 márkát házuk kijavítására szolgált. VO 31–32. p. (8. sz.).

szokás kapcsolatba hozni. A veszprémi székeskáptalan hiteleshelyi tevékenységének megindulása is a XII. század második felére tehető: 1181-ből származik a testület első ilyen jellegű kiadványa.⁹ A közhitelű munka legalább kezdeti ellátása együtt járt az önálló birtokszervezet iránti igénnyel, hiszen a feladat elvégzéséhez — a tevékenységből származó, kezdetben minden bizonnyal még csekély jövedelem mellett — javakkal is kellett rendelkeznie a kanonokoknak.

A néhány püspöki és uralkodói adomány jelentette XI–XII. századi előzmények után a veszprémi székeskáptalan birtokállománya a XIII. század folyamán már jelentős mértékben gyarapodott. Kézenfekvő feltételezésnek látszik, hogy — a külső tényezők kényszerítő erejétől eltekintve — a testület éppen a kezdeti nagyobb birtokszerzési hullám lezárultával kerített sort eltérő időben és helyszíneken juttatott javainak egyetlen oklevélben történő összesítésére.

Ahhoz, hogy a Szent László-féle oklevélben foglalt káptalani birtoklistának megalkotására sor kerülhessen, még egy fontos feltétellel: a püspöki és kanonoki birtokok szétválasztásának aktusára vagy folyamatának lezárultára volt szükség. A szakirodalom egybehangzó következtetései szerint a hazai gyakorlatban erre általában a XIII. század folyamán került sor.¹⁰ A veszprémi székeskáptalan

9 DF 206 827., kiadása: A pannonthalmi Szent-Benedek-rend története I–XII/B. Szerk. Erdélyi László, Sörös Pongrácz. Bp., 1902–1916. [Az egyes kötetek függelékében közölt okmánytári rész bővített CD-ROM kiadása: Collectio Diplomatica Benedictina, A Pannonthalmi Bencés Főapátsági Levéltár középkori oklevelei. Szerk. és a szöveget gondozta Dreska Gábor. Pannonthalma, 2001.] (a továbbiakban: PRT) VIII. 277. p. (6. sz.) Vö. *Solymosi László*: A hiteleshelyi pecsétasznaulat kezdetei. In: *Solymosi László*: Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban. Diplomatikai és pecsétani tanulmányok. Veszprém, 2006. 44–70., 55. p.

10 A káptalantörténeti feldolgozások csak néhány testület esetében térnek erre ki, jobbra megelégedve a kanonoki közös élet felbomlása tényének rögzítésével, illetve a testületek összessége vagy egyes méltóságok részére szóló adományok felsorolásával. A jövedelmek kapcsán továbbá gyakran tesznek említést a püspökök által átengedett tizedekről, illetve a falusi plébánosok és kápolnák jövedelmeiből a tizednegyedek révén történő részesedésről. *Mályusz E.*: i. m. 62. p., *Kosztai László*: A magyar székeskáptalanok kanonokjai és a hiteleshelyi tevékenység 1200–1350 között. In: *Loca credibilia*: Hiteleshelyek a középkori Magyarországon. Szerk. Bilkei Irén, Fedeles Tamás. Pécs, 2009. (Egyháztörténeti tanulmányok a pécsi egyházmegye történetéből IV.) 65–85., 67–70. p. A kalocsai főszékeskáptalan esetében Udvardy József a testület önállósá válásával együtt feltételezte a birtokelkülönítés megtörténtét is, a két eseményt a XI. század végére téve: *Udvardy József*: A kalocsai főszékeskáptalan története a középkorban. Bp., 1992. (METEM-könyvek 3.) 11–12. p. Pécssett a birtokszétválasztás folyamata a XIII. század első harmadára zárult le. *Fedeles Tamás*: A püspökség és a székeskáptalan birtokai, gazdálkodása. In: *A középkor évszázadai (1009–1543)*. Szerk. Fedeles Tamás, Sarbak Gábor, Sümegi József. Pécs, 2009. (A Pécsi Egyházmegye története 1.) 421–464., 426. p. Az egri székeskáptalan esetében az 1261-ben kelt, püspöki birtokokat összegző oklevél egy mondata arra utal, hogy az

esetében azonban ennél valamivel árnyaltabb a kép. A rendelkezésre álló adatok alapján ugyanis a püspöki és káptalani birtokok elválasztására inkább több szakaszban került sor, mintsem egyetlen birtokmegosztás eredményeképp.

Veszprém esetében is fellelhető egy oklevél a javak elkülönítésére vonatkozóan. 1298-ban Péter éneklőkanonok egy tanúvallomásában azt állította, hogy *bona episcopatus et capituli sunt divisa*.¹¹ Bár ez az utalás szinte csak mellékesen szerepel az oklevélben, ráadásul a tanúvallomás műfaja miatt célzatos is lehet, más adat híján elfogadhatjuk 1298-at a folyamat végeként. Feltételezésünket több más adat is támogatja, amelyek azt támasztják alá, hogy amennyiben történt olyan jogcselekmény, amikor a püspök és a káptalan vagy képviselői összegyűlve döntöttek a (még kérdéses) birtokok hovatartozásáról, annak 1298 körül kellett megtörténnie. Egyrészt láttuk azt, hogy a fekvőségek egy részét már a XI. század végétől kezdve a kanonokok fenntartására fordították (1079: Guden paloznaki végrendelete), másrészt a veszprémi székesegyház nevezetes, 1276-ban történt feldúlását követően az akkor elveszett vagy megsemmisült, káptalanra vonatkozó

uralkodó a káptalan birtokait is összeírni szándékozott: „*possessiones predictae per beatissimum regem Stephanum modo premissio episcopatus ecclesie Agriensis, exceptis possessionibus capituli eiusdem ecclesie, sunt collate, que quidem possessiones capituli ecclesie Agriensis propter uberiorem cautelam in alio nostro privilegio seriatim nominantur.*” — RegArp 2123. sz. (123. p.) Az esztergomi főszékeskáptalan, jellemzően a XIII. század első felében, számos jövedelemhez jutott érsekei jóvoltából. Ezt követően világiak — beleértve az uralkodót is — adományai kerültek többségbe. Esetükben a birtokmegosztást maga az érsek kezdeményezte jövedelmei egy részének átengedésével. (*Kollányi Ferenc: Esztergomi kanonokok 1100–1900. Esztergom, 1900. VIII–XI. p.*) Győrtől a káptalani számadáskönyv egy bejegyzése szerint 1314-ben már tekintélyes saját birtokállománnyal rendelkezett a kanonoki testület. Vö. *Bedy Vince: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938. 117. p. és passim, vö. DF 279 560. f. 34 ½ .* A zágrábi káptalan 1334-ben rögzített statútumai részletesen kitérnek a vagyonezelésre és a tizedek hasznélvezetére, beszédésének módjára. A dézsmához csak főpásztori hozzájárulásból juthattak a kanonokok, ezért a birtokok elválasztásának ekkorra már meg kellett történnie. *Monumenta Historica Episcopatus Zagrabienis. Vol. II. Ed. Tkalčić, Joannes. Zagrabiae, 1874. passim.* Várad esetében a XIV. század második felében keletkezett statútum szövege szerint Lodomér püspök (1268–1279) idején történt a püspök és a kanonokok által közösen bírt javak egy részének elkülönítése: „*Hic dubio propter combustionem privilegiorum ecclesie nostre, ut supra sub titulo 'De fundatione Waradiensis' dicitur exorto, inter alia diligenter declarato, certissime tradidit: esse quasdam possessiones et bona alia communia nobis et episcopo, quedam vero distincta, prout infra sub 3-a particula, [capitulo] primo agitur 'De instrumentis', expressius continetur.*” — *Bunyitay Vince: A váradi káptalan legrégebb statútumai. Nagyvárad, 1886. 17. p.*

11 Budapest történetének okleveles emlékei I. Szerk. Gárdonyi Albert. Bp., 1936. I. 339. p. (308. sz.).

birtokjogi iratok pótlását több, ebből az évből fennmaradt oklevél bizonyította.¹² A kanonokok nyilvánvalóan már korábban is számon tartották saját birtokaikat, a birtokaikra vonatkozó okleveleknek a székesegyházban történt pusztulása után pedig megfelelő alkalom kínálkozott a káptalani birtokok egyszer s mindenkorra történő elkülönítésére. Ezért a Péter éneklókanonok által elejtett megjegyzés vagy általánosságban vonatkozott a püspöki és káptalani birtokoknak az 1276 körüli időkből történt különválasztására, amely így egy hosszabb folyamat végpontját jelenti, vagy ha volt egy egyszeri ilyen aktus, akkor az feltehetően csak a még vitás és földrajzilag el nem különített területeket, birtokokat érinthette.

Amennyiben kifejezetten birtokszétválasztási eseményt feltételezünk, úgy 1276 és 1298 között olyan adománylevelet szükséges keresnünk, amelyben a püspök és a káptalan egyszerre volt kedvezményezett. Szerencsés módon két ilyen oklevél is ismert. Az egyik a már említett, 1295-ben végrehajtott jogügylet, amelynek során Benedek veszprémi püspök, Lodomér esztergomi érsek és János csóti prépost hármassal birtokcserét hajtottak végre.¹³ A csere keretében az érsek a következő Somogy megyei birtokait adta át a püspöknek: [*Nyim*], *Berey*, *Lula*, *Kopol*, *Zyych*, *superiori et inferiori Endred*, *Zamard*, *Kerushieg*, *Zaraztou*, *Kup*, *Chepel*, *Wgol*, *Belder*, *Egres*, *Beka et Kerequi*. Az 1082-re keltezett hamis összeírásban — amely feltételezésünk szerint a püspöki javakat már nem, csak a káptalaniakat tartalmazza — a cserében foglalt települések közül több is szerepel az összeírás azon részében, amely a Somogy megyei birtokokat sorolja fel. Ezek Böre, Lulla, Kapoly, a két Endréd, Zamárdi, Kőröshegy és Szárszó.¹⁴ Ha feltételezésünk helytálló, miszerint a püspöki és káptalani javak megosztására 1298 környékén kerülhetett sor, akkor a hiányzó települések a püspöki birtokok közé kerültek.

Tovább szűkíti a feltételezett birtokszétválasztás időpontját egy 1296-ban született ítélet. Az uralkodó Óvári Konrád mester¹⁵ Benedek veszprémi püspökkel és a káptalannal szemben elvesztett perében Papvására (Pathvására) és Nosztori

12 VO 62–71. p. (32–39. sz.), 75–79. p. (42–43. sz.), Veszprém város okmánytára. Pótkötet. (1000–1526). Összeáll. Érszegi Géza, Solymosi László. Veszprém, 2010. (A veszprémi egyházmegye múltjából 20.) (a továbbiakban: VOSuppl) 141–142. p. (83. sz.).

13 MES II. 368–369. p. (366. sz.), magyarázata *Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV. Bp., 1963–1998. IV. 568. p.*

14 „Scamard, Endered, altera Endered, Luba, Copul, Zarrosozow, Keurushyg, Berey.” — DHA 239–240. p.

15 Pályafutására: *C. Tóth Norbert: A Győr nemzetség az Árpád-korban.* In: *Tanulmányok a középkorról.* Szerk. Neumann Tibor. Piliscsaba, 2001. (Analecta Mediaevalia I.) 53–72. p.

(Nosztre) birtokokat összesen 250 márka értékűnek becsülve a bírságpénz meg nem fizetése fejében a püspök és a káptalan részére parancsolta iktatni.¹⁶ Mivel a kárpótlásképpen megszerzett két birtok egyike sem fordul elő a későbbiekben a kanonokok birtokai között (már a Szent László-féle birtokösszeírásban sem), azonban a püspökség birtokainak sorában a későbbiekben megtalálhatók, ezért feltételezhető, hogy azokat nem sokkal az iktatást követően a főpásztor javai közé sorolták. Ezek alapján valamikor 1296 és 1298 között kerülhetett sor a püspök és székeskáptalan közt a birtokmegosztás végleges rendezésére.

Érdeemes alaposabban szemügyre venni azonban a Somogy megyei káptalani és püspöki birtokokat. A középkor végi adatok — a XV–XVI. század fordulóján vezetett káptalani számadáskönyv¹⁷ és az említett 1524-es püspöki urbárium — alapján a püspök és a kanonokok somogyi birtokai földrajzilag egyértelműen elkülöníthetők egymástól. Míg a néhány káptalani fekvőség zömében a megye északkeleti sarkába, Nagyberény környékére összpontosult, addig a jóval számosabb püspöki birtok Peremarton és Gerézd központtal¹⁸ Somogy és Tolna határvidékére koncentrálódott, egy kisebb hányaduk pedig, például Görgeteg, Csököly, Kortó, Csehi, stb. a megye területén szórta elhelyezkedett el.¹⁹

Az 1082-re keltezett hamis összeírás szerint a káptalan több településen is birtokos volt Somogyban. Így Zamárdiban, a két Endréden, Lubán, Szőlösön, Kopolyban, Szárszón, Öszödön, Kőröshegyen, Túron, Berényben, *Grazyban*, Iregen, Ocsmánban, a két Kilitiben, Börén, Sövényben, Ketyén, illetve az azonosíthatatlan *Thaton*,²⁰ *Benezen* és Lovasban, összesen huszonnégy helyen.²¹ A nagyberényi birtokigazgatók a káptalani számadáskönyv adatainak a somogyi birtokok tekin-

16 VÉL III.1.a.1. Pathvására 1–6. (DF 200 740. – kiadása: RegArp 4049. sz.; DF 200 742. – regesztája: RegArp 4050. sz.; DF 200 743. és 200 745. – kiadása: RegArp 4058. és 4064. sz.; DF 200 746. és 200 747.) Márton alországbírónak a bírságból járó hányadból történő kifizetése áthúzódott a következő évre, amint azt a budai káptalan oklevele tanúsítja: VÉL III.1.a.1. Pathvására 7. (DF 200 750.).

17 A veszprémi káptalan számadáskönyve, 1495–1534. / Krónika, 1526–1558. / Javadalmások és javadalmak, 1550, 1556. Kiadja Kredics László, Madarász Lajos, Solymosi László. Veszprém, 1997. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 13.) (a továbbiakban: Szk).

18 Ma mindkettő Somogyacsa területén, de az egykori Tolna megyében volt található. Veszprémi püspökség urbáriuma, 11.

19 L. A veszprémi püspökség birtokai 1524-ben (térkép). In: Veszprémi püspökség urbáriuma.

20 Péntekhellyel való azonosítása kérdéses. Vö. *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II. Bp., 1894. 636. p.

21 DHA 239–240. p. A települések sorrendje az összeírását követi.

tetében legteljesebb esztendeiben, 1515–1519 között Nagyberényt, Ocsmánt, Megyert, Gerézdet, Csegét, Lullát és a Tolna megyei Faddot felügvelték. Ezekon kívül azonban a hamis oklevélben felsoroltak közül okleveles forrásokkal csak néhány esetben támasztható alá a káptalan birtokjoga, így Endréden, Szőlösön, Túron, *Grazyban* — ha a település megfeleltethető Gerézdnek —, Ocsmánban, Kilitiben, Börén és Nagyberényben. Lényegesen kevesebben tehát, mint ahány település az 1082-re datált birtokösszeírásban szerepelt.

A települések számában tapasztalt különbség néhány birtok esetében magyarázható. Börét és Szőlöst még 1349 előtt, Meskó püspök idejében (1335–1344) cserélte el a káptalan a fehérvári keresztes konventtel egy ismeretlen nevű birtokra.²² Endrédtől ugyancsak csere révén vált meg a testület 1394-ben papkeszi birtokrészekért.²³ Az összeírásban nem szereplő Csegén először egy 1328-ból származó adat szól a kanonokok helyi jobbágyairól,²⁴ illetve 1429-ből van legkorábban adatunk a székeskáptalan megyeri birtokjogára, a lullai birtokrészhez pedig 1510-ben egy végrendelet révén jutott a káptalan.²⁵

Egy további adalékot érdemes még megvizsgálni a XIV. század közepéről a testület somogyi birtokaira vonatkozóan. A káptalan 1358-ban panaszt tett a vármegye részére tartott nádori közgyűlésen amiatt, hogy több somogyi birtoka „idegenek kezébe” jutott. A felsorolt birtokok Zamárdi, Felső- és Alsóendréd, Luba, Kapoly, Szárszó, Őszöd, Kőröshegy, Túr, *Taath*, Ocsmán, a két Kiliti, Sövény, Kékcese, *Benez* és Csege.²⁶ A felsorolás sorrendje láthatóan az 1082-es összeírás rendjét követte, és kiegészült az első rendelkezésünkre álló adat szerint 1328-tól bírt Csegével. Kimaradt ugyanakkor belőle Szőlös és Böre, amelyeket, mint láttuk, 1349 előtt elcserélt a káptalan, illetve szintén hiányzik a sorból a somogyi birtokok központja, Nagyberény. Ez utóbbi faluban egyébként néhány

22 Kumorovitz 1340-re teszi a cserét. *Kumorovitz L. Bernát: Veszprémi regeszták (1301–1387)*. Bp., 1953. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II/2.) (a továbbiakban: *VeszpReg*) 332. sz. Az oklevél azonban sérült: éppen a dátumban szereplő évtized utáni szót vágja ketté a függőpecsét szalagjának befűzése. A veszprémi káptalani magánlevéltár XVIII. századi elenchesának összeállítója ez alapján például 1349-re keltezte a cserét, ami mindenképpen helytelen, mivel az oklevélben említett Meskó 1335 és 1344 között volt veszprémi püspök.

23 VO 65–168. p. (109. sz.)

24 Bár már 1273-ban egy helyi jobbágyát egyházi nemeseik közé emelték a kanonokok: VÉL III.1.a.1. Csege 1. (DF 200 680.).

25 1328: *VeszpReg* 187. sz.; 1429: VÉL III.1.a.1. Megyer 1 (DF 201 245.); 1510: VÉL III.1.a.1. Lullya 1. (DF 201 582.).

26 *VeszpReg* 495. sz. (DF 200 943.).

évvel korábban szabályozták a kanonokok jobbágyaik kötelezettségeit.²⁷ Nagyberény tehát biztosan a káptalan kezelésében lehetett, és feltehetően ezért nem szerepelt a keresetben. Lovast néhány évvel korábban pedig éppen Kont Miklós nádor vette bérbe a kanonokoktól.²⁸ *Grazy* és *Ireg* települések hiánya ugyanakkor egyelőre nem magyarázható. Elképzelhető, hogy a káptalan megpróbált a nádor előtt ekkor érvényt szerezni a korábban összeállított, Szent László neve alatt fennmaradt birtokösszeírásban foglaltaknak, és ennek emléke az 1358-as összeállítás.

A püspökség XIV. század közepi birtokairól a püspöki levéltár legkorábbi, 1352-ből származó jegyzéke tájékoztat. Az oklevél az ekkor rendelkezésre álló, legfontosabbnak ítélt dokumentumokat írta össze, így a püspök királyné koronázási jogát biztosító pápai bullát, az egyházmegye 1009-ből származó adománylevelét, továbbá a különböző püspöki tizedekre és birtokokra vonatkozó jogbiztosító iratokat. A Somogy megyei javakat illetően azonban a jegyzék mindössze az 1295-ös cserét megőrkítő két darab iratról tett említést.²⁹ Ez alapján feltételezhető, hogy a székeskáptalan és a püspökség Balatontól délre eső részén ekkorra már biztosan megtörtént a birtokok elkülönítése.

Arról nem lehet tudni, hogy mi lett a sorsa akár az 1082-es, akár az 1358-as összesítésben szereplő azon birtokokban lévő káptalani birtokjogoknak, amelyekről későbbi források nem szólnak. Logikus következtetésnek tűnik, hogy ha a somogyi birtokok tekintetében 1298 körül vagy akár a század közepén tartott nádori közgyűlés idején még nem történt meg a káptalani és püspöki javak szétválasztása, akkor a hiányzó településeket a püspöki birtokok között kellene keresnünk. A veszprémi püspökség 1524. évi urbáriumában azonban csak három olyan települést vett számba, amelyek az 1082-re keltezett káptalani birtokösszeírásban is szerepeltek. Ezek: *Grazy*, *Kapoly* és *Túr*.³⁰ Az urbáriumában további négy olyan település olvasható — *Lulla*, *Csepely*, *Bedek* vagy *Belder* és *Egres* —, amelyek az 1295. évi csere keretében kerültek a veszprémi püspök tulajdonába, de (már) nem szerepeltek a Szent László-féle összeírásban. Gerézd esete azonban már önma-

27 *Solymosi László*: A földesúri járadékok új rendszere a 13. századi Magyarországon. Bp., 1998. 262–263. p., regesztája: *VeszpReg* 465. sz.

28 1356: *VeszpReg* 472. sz. A nádor a Veszprém megyei Lovast vette bérbe, amelynek tartozékai megegyeztek az 1082-es összeírásban felsoroltakkal. Dacára annak tehát, hogy e felsorolás a somogyi birtokok után vette számba a települést, a Veszprém megyei birtokok közé kell sorolnunk az itt szereplő Lovast.

29 *Borsa Iván*: A veszprémi püspökség levéltárának első jegyzéke 1352-ből. *Levéltári Közlemények*, 20–23. (1942–1945) 384–388., különösen 387. p.

30 Veszprémi püspökség urbáriumában, 53–54., 57., illetve 60. p.

gában cáfolni látszik az előbbi következtetést, mivel az XVI. században mindkét birtokosnál előfordul. Kapoly és Túr birtokrészekén kívül azonban további kilenc (vagy tíz) birtok — Zamárdi, Luba, Szárszó, Őszöd, Kőröshegy, Ireg, Sövény, (*Kekche*³¹) *That* és *Benez* — esetében azonban semmilyen információnk sem maradt azok veszprémi püspöki vagy káptalani birtoklására.

A somogyi birtokokra vonatkozó adatokat az alábbi táblázat foglalja össze:

1295. évi birtokcsere	Szent László-féle összeírás, *1082 (1295–1327)	Új káptalani birtok	Elcserélt káptalani birtok	Idegenek kezén, 1358	Káptalani számadás-könyv, 1515	Püspöki urbárium, 1524
Nyim						
Lulla		Lulla (1510)			Lulla	Lulla
Zych						
Kup						
Csepely						Csepely
Ugal						
Belder						(<i>Bedek?</i>)
Egres						Egrech
Beka						
Kereki						
Zamárdi	Zamárdi			Zamárdi		
két Endréd	két Endréd		1394	két Endréd		

31 Az 1082-es összeírásban említett *Kexa* a források alapján a Nagyberénnyel szomszédos Ketyét takarja, amelyen a királyi kápolnaispánságnak volt birtoka. Nem azonos a közelben, mintegy 15 km-re nyugatabbra fekvő mai Kötcsével, ahol az 1524-es urbárium szerint a püspöknek volt egy jobbágya. Veszprémi püspökség urbárium 60. A tisztánlátást nehezíti, hogy az 1358-as tiltakozás szerint *Kekchet* tartják megszállva az idegen birtokosok.

1295. évi birtokcsere	Szent László-féle összeírás, *1082 (1295–1327)	Új káptalani birtok	Elcserélt káptalani birtok	Idegenek kezén, 1358	Káptalani számadáskönyv, 1515	Püspöki urbárium, 1524
	Luba (Jaba)			Luba (Jaba)		
	Szólós		1349			
Kapoly	Kapoly			Kapoly		Egyházaskapoly
Szárszó	Szárszó			Szárszó		
	Őszöd			Őszöd		
Köröshegy	Köröshegy			Köröshegy		
	Túr			Túr		Túr
	(Nagy)Berény				Nagyberény	
	Grazy				Gerézd	Gerecz
	Ireg					
	Ocsmán			Ocsmán	Ocsmán	
	két Kiliti			két Kiliti		
Böre	Böre		1349			
	Sövény			Sövény		
	Kexa			Kekche		Kekche
	That			That		
	Benez			Benez		
		Megyer (1429 e)			Megyer	
		Csege (1328)		Csege	Csege	Csege

Összefoglalva tehát az 1295-ben végrehajtott csere keretében a veszprémi püspöknek juttatott települések egy része később egyértelműen a káptalan birtokába került, egy részük püspöki tulajdonban maradt, a többi pedig ismeretlen

időpontban és módon más birtokosok kezére került.³² Az 1082-re keltezett káptalani összeírás szép számmal tartalmaz olyan birtokokat, amelyek 1295-ben a csere révén kerültek a püspök birtokába, így a hamis összeírás biztosan csak ezt követően keletkezhetett. Mivel azonban a középkor végi püspöki birtokok között nem kevés olyan akad, amelyek 1295-ben, illetve az ezt követően összeállított, de káptalaninak tartott birtoklistában, továbbá az 1358-as nádori közgyűlésen tett panasz szerint is a káptalan tulajdonában voltak, ezért arra lehet következtetni, hogy a somogyi birtokokra Péter éneklókanonok 1298-ban tett megállapítása még nem vonatkozott. Ezek alapján feltételezhető, hogy legalább két lépcsőben történt meg a veszprémi egyházmegyében a püspöki és káptalani fekvőségek megosztása. 1298 előtt került sor — akár egy hosszabb folyamatot lezáró tényleges megállapodás eredményeként — a birtokok veszprémi és zalai részének szétválasztására, míg a somogyiak esetében ez csak a XIV. század folyamán, minden bizonnyal a hamis, Szent László neve alatt fennmaradt oklevél megszerkesztése után történt meg. (Az 1358-as nádori közgyűlésen tett panasz ebből a szempontból nem mérvadó, mivel — mint láttuk — az 1082-re keltezett összeírás sorrendjében vette fel a településeket.)

A veszprémi székeskáptalan birtokainak a püspök kezén maradóktól történő elválasztása — legalábbis a somogyi részeket leszámítva — lehetővé tette, hogy az egyes fekvőségek birtoklástörténete alapján tovább szűkítsük az 1082. évi hamis oklevél elkészítésének lehetséges időpontját. Az összeírás rendkívül részletes összegzését adja a keletkezésének idején a kanonokok birtokában lévő ingatlanoknak: 38 faluról és 30 prédiurnról tartalmaz adatokat, amelyekben a kanonoki testület összesen 136 ekealja és 800 holdnyi szántót, 212 szőlőt, 31 malmot és 6 malomhelyet, 59 rétet, 10 erdőt, 11 „szérűskertet”, 9 üres telket, 4 halászhelyet és kb. 700 főnyi, vegyes jogállású szolgálónépet birtokolt.³³ Egy ilyen alapos és minden fekvőségre kiterjedő összegzés nem készülhetett pusztán szóbeli hagyó-

32 Az egyetlen oklevélben fennmaradt adat Sövény (*Suen*) eladományozására vonatkozik, amelyet a kanonokok 1343-ban Ugali Pálnak adtak. Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I–VI. Szerk. Nagy Imre. Bp., 1878–1891. VII. Szerk. Tasnádi Nagy Gyula. Bp., 1920. IV. 347–349. p. (210. sz.). A többi birtok tulajdonosai középkor végi adatok szerint a következők voltak. Nyim: torvajai Ugron család; Köp, Zics: Zicsi család; Jaba, Ugal: Ugali család; Béka: puszta; Kereki: Marcali család; Zamárdi: Battyáni család, fehérvári káptalan; Kiliti, Öszöd: fehérvári káptalan; Szárszó: lövöldi perjel, gordovai Fáncsi család, fehérvári kiskáptalan; Köröshegy: Bátorfi család; Ireg: Hédervári család; *That* (Péntekhely): somogyvári apátság, Török Bálint?; *Benez*: ? *Engel Pál*: Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis. Bp., 2001. [CD-ROM].

33 Vö. VeszprReg 8. p.

mányokra alapozva. Mivel sok esetben az összeírt javak szám szerint is meg-
egyeznek a más okleveles forrásokban fennmaradtakkal (adományokkal, vásár-
lásokkal), így a dokumentum összeállításához valamilyen leltárnak, inventárium-
nak, vagy legalább egy gondosan fenntartott levéltárnak kellett alapul szolgálnia.
Ennek jelentőségét éppen az összeírás végén, a somogyi birtokok után számba
vett Lovas birtok Veszprém megyei fekvésének megállapításakor láttuk hasznát:
a nádor éppenúgy 1 ekealja szántó, 6 kubikuláriust és egy malmot (malomhelyet)
vett bérletbe, mint amennyi az összeírásban állt.

Birtoktörténeti megfontolások alapján azonban a Szent László-féle okle-
vél eddigi, 1295 és 1327 közötti keltezését tovább lehet szűkíteni. Az összeírás
ugyanis tartalmazza valamennyi, az elkészítésének idején a székeskáptalan tulaj-
donában lévő földbirtok nevét. Azok a birtokok, amelyek okleveles forrásokkal
dokumentálhatóan a XIII. század vége tájékán a káptalan tulajdonában voltak, de
a hamis összeírásban nem szerepelnek, annak elkészülte előtt kikerültek a kano-
noki testület birtokai közül. A *terminus post quem* tehát meghatározható, ha a bir-
tokjogi oklevelek között találunk olyanokat, amelyekben birtokok kerülnek ki va-
lamilyen módon — eladás, csere, adomány, per útján — a káptalan földesurasága
alól (1. lehetőség). A hamisítás *terminus ante quem*-jeként pedig két tényezőt kell
figyelembe venni. Egyrészt, mint láttuk, Szentpétery Imre legkorábban 1327-ből
ismert olyan oklevelet, amelyben az 1082-re keltezett összeírásról esik szó. A
birtokjogi oklevelek számbavételével elképzelhető, hogy esetleg más, 1327 előtti
birtokjogi perben is felhasználták az összeírást.³⁴ Minél korábbi év esetében sike-
rül ezt kimutatni, annál korábbi időszakra tehetjük annak létrejöttét (2. lehetőség).

34 1327 végén Magyar Pál gimesi várnagy a zalai uralkodói szolgálónépek felkutatására kikül-
dött királyi megbízott több zalai falut, így Ábrahámot, Csopakot, Örsöt, Paloznakot és Szőlöst
vissza akarta venni az udvar számára. Ennek a káptalan ellentmondott, és december 14-én az
országbíró előtt jogaik igazolására már be is mutatták a Szent László nevére hamisított össze-
írást. ZO I. 248–253. p. (180. sz.), VeszpReg 183. és 184. sz. Magyar Pál tevékenysége nem
volt előzmények nélküli. Az 1320-as évek közepére-második felére tehető az elidegenített ud-
varnokföldrök visszavételére irányuló királyi politika megindulása. Vö. *Kis Péter: A királyi szol-
gálónépi szervezet a 13–14. században.* Szeged, 2010. (Szegedi középkortörténeti könyvtár 25.)
169–171. p. Ennek korai előzményeként 1318-ban, amikor éppen a veszprémi püspök szent-
endrei birtokát cserélte el a király a Nivegy-völgyi uralkodói népekre, az oklevélben az uralko-
dó külön kiemelte, hogy a cserében foglaltak kapcsán „a püspökséget az esetleges támadókkal
szemben ő és utódai megvédik”, mivel a IV. Béla uralkodása óta eltelt idő során az udvarnok-
szervezet itteni földjeinek terhére „tett királyi adományokat, mivel az ilyen conditionariusokat,
akik conditiójukból kifolyólag a király napi élelmezését tartoznak biztosítani, az ország szokása
szerint s a királyoknak, valamint az ország báróinak és nemeseinek a határozatából elidegeníte-
ni s conditiójuktól elvonni nem szabad és nem is lehet”. VeszpReg 96. sz.

Másrészt az nyújthat támpontot, ha egy-egy, a hamis összeírásban már említett birtok esetében pontos dátumhoz tudjuk kötni a káptalan földesuraságának kezdetét. Vagyis olyan birtokokat keresünk, amelyek okleveles forrásokkal alátámasztható módon 1295 és 1327 között kerültek a káptalan birtokai közé (3. lehetőség). Lássuk tehát sorjában e három lehetőséget!

1.) Mielőtt az első lehetőség kifejtésére rátérnék, érdemes megvizsgálni, hogy Solymosi László 1295-re vonatkozó *terminus post quem*-megállapítása további birtoktörténeti érvekkel alátámasztható-e. A Fejér megyei Soponya esete megerősíti ezt. Itt 1224-ben és 1263-ban részesült a veszprémi székesegyház adományban. Ugyan az előbbi adomány sorsáról nem tudunk, utóbbi esetében az adományozó asszony rokonsága 1294-ben megegyezett a káptallal. Az egyezés értelmében a végrendelkező jóvoltából a kanonokoknak juttatott öt település közül kettőn, köztük a soponyain a család került ismét birtokba. A káptalan itteni birtokjogára a későbbiekben nincs adatunk. Ezek alapján megállapítható, hogy mivel 1294 után Soponya nem volt a kanonokok birtokában, a település pedig hiányzik a Szent László neve alatt fennmaradt összeírásból, a hamisításnak ezt követően kellett megtörténnie. Láthattuk továbbá, hogy 1296-ban jutott az oklevél szövege szerint *a püspök és a káptalan* Papvására és Nosztori (vagy Nosztre) birtokok tulajdonába. Az 1082-re tett birtoklistában azonban egyik birtok sem szerepel: sem Papvására, sem Nosztori esetében nem mutatható ki a későbbiekben a kanonokok földesúri joga, mivel a perbeli döntés után a két falu a püspökhöz került.³⁵

Egyetlen birtokról mutatható ki, hogy vonatkozásában az 1295 és 1327 közötti intervallumban szűnt meg a káptalan földesurasága. A zalamerenyei kanonoki birtoktest szomszédságában fekvő Orosztony kimaradt az összeírásból. A káptalan itteni birtoklása, úgy tűnik, két periódushoz köthető. 1309-ben a valamikor korábban itt végrendeletileg a káptalanra hagyott birtokokat az örökhatározó Petrics comes egy távoli rokona, Kristóf fia István váltotta meg a káptalantól.³⁶ Ennek értelmében 1309 után a káptalan nem volt a településen birtokos egészen 1340-ig, amikor az 1309-es ügylet záradékának megfelelően Kristóf fia István földjét a káptalannak eladta.³⁷ Ezek alapján feltételezhető, hogy az Orosztonyt nélkülöző összeírás vagy a fenti végrendelet előtt készült, vagy — és inkább ez látszik

35 1224: VOSuppl 72–73. p. (32. sz.); 1263: VOSuppl 123–124. p. (68. sz.); 1294: VOSuppl 166–167. p. (105. sz.). Vö. 16. j.

36 VeszpReg 45. sz.

37 VeszpReg 331. sz.

valószínűnek — 1309 után, amikor a kanonokok nem voltak orosztzyi telkek birtokában.

2.) Nem került elő újabb forrás az 1295 és 1327 közötti időszakból, amelyben felhasználták volna az összeírást. Maros birtokon, a mai Siómaroson ugyan egy korábbi forráskiadvány szerint 1311-ben a veszprémi kanonokok a Szent László-féle összeírás bemutatásával tiltakoztak az ellen, hogy a településen birtokos Péc nembeliek osztályt végezzenek, azonban a dátum nem tartható. Mivel a kanonokok Druget Vilmos nádor (1333–1342) előtt jelentették be tiltakozásukat, a sérült oklevél az 1341. évre tehető.³⁸

3.) Négy olyan oklevél maradt fenn az 1295 és 1327 közötti időszaból, amely az összeírásban szereplő jószágoknak a káptalan birtokába kerüléséről tudósítanak. Ezek a következők (I–IV):

I. 1295-ben Egyed somogytúri pap a veszprémi káptalannak adományozta saját itteni birtokrészét: szántóját, 2 szőlőjét, házhelyét és malmát.³⁹ Ezzel nagyjából megegyezik a hamis összeírásban a településnél felsorolt 2 szőlővel, 1 (Illés nevű) szőlőművessel és családjával, valamint 70 hold földdel.⁴⁰ Ha más birtoka nem volt a káptalannak a településen, akkor az 1082-re keltezett összeírás csak Egyed pap adománya után keletkezhetett.

II. 1314-ben a tihanyi konvent előtt a veszprémi káptalan képviselője megegyezett több szentkirályszabadjai nemessel, akik átadták szabadi Boch eddig visszatartott hagyatékát a testületnek. Az örökség több tagban összesen 103 és fél hold szántót tett ki úgy, hogy egy része 3 hold meglévő káptalani földdel érintkezett, így legalább 106 és fél hold földdel kell számolnunk a településen. 1326-ban további 13 hold szántót kaptak a kanonokok Szabadiban egy végrendelet révén. Az 1082-es összeírás szerint Szent Mihály egyházának a településen 1 ekealja földje volt szolgálónépekkal.⁴¹ Mivel egy ekealja föld körülbelül 120 holdnak felel meg,⁴² így megállapítható, hogy biztosan az örökség kiadása után készült az összeírás. Mivel azonban nem ismert, hogy az 1314-ben említett 3 hold szántón túl rendelkezett-e ekkor a káptalan a településen további birtokokkal, így nem

38 VeszpReg 50. sz. A Collectio Diplomatica középkori adattárában már a helyes, 1341-es dátum szerepel.

39 VÉL III.1.a.1. Túr 2. (DF 200 728.).

40 DHA 240. p.

41 1314: VeszpReg 70. sz.; 1326: VeszpReg 168. sz.; *1082: DHA 237. p.

42 *Bogdán István*: A magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig. Bp., 1978. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai IV. Levéltartan és történeti forrástudományok. 3.) 164. p.

tudjuk egyértelműen az 1326-os végrendelethez kapcsolni az összeírásban említett 1 ekeljat kitevő, 120 holdnyi területet.

III. 1317-ben Gál hántai olvasókanonok adományozta lélekváltságként a Somogy megyei endrédi, illetve a Veszprém megyei szőrösöki vásárolt birtokait a káptalannak.⁴³ A vásárolt birtokok Endréden három helyen, sorrendben 18, 12 és 10, azaz összesen 40 holdat tettek ki — éppen annyit, amennyit az 1082-es összeírásban a két Endréd közül az egyikben bírt a káptalan.⁴⁴ Az összeírás ugyanakkor Szőrösökről nem szól. Amennyiben bármi jelentősége van az oklevélben foglaltak sorrendjének, úgy a következő feltételezés engedhető meg. Az oklevél előbb említi a szőrösöki, és csak ezt követően az endrédi adományt, amelyeket Gál egyrészt a veszprémi egyház hetes papjainak (*sacerdotibus ebdomadariis*), másrészt rajtuk keresztül a káptalannak tett. Elképzelhető, hogy a szőrösöki rész (amelynek vonatkozásában később káptalani birtokjogról nem tudunk) került a hetes papok, az endrédi pedig a káptalan birtokába.⁴⁵ Ha így történt, akkor a hamis összeírás elkészítésére csak ezt követően, vagyis 1317. július 25. után került sor.

IV. Szintén 1317-ből származó adat maradt fenn a Zala megyei Raposkára vonatkozóan. A Tapolcai-medencében fekvő település Hegymagas területéből vált ki.⁴⁶ A győri káptalan előtt 1317. augusztus 15-én a kanonokok panasszal éltek a Lőrinte nembeliekkal szemben egy raposkai és szőlősi hatalmaskodással kapcsolatban.⁴⁷ A birtokösszeírásban az újonnan kivált Raposka még nem, csak Hegymagas szerepelt.⁴⁸ Ez alapján feltételezhető, hogy a Raposka elnevezés még nem vált általánossá, és a korábbi birtokokat tartalmazó, az összeírás alapjául szolgáló valamilyen dokumentum (esetleg, mint felvetettem, valamiféle „levéltá-

43 VespReg 85. sz.

44 DHA 239. p.

45 Mivel a zágrábi prebendáriusi testület szabályozásához hasonló dokumentum Veszprém esetében nem maradt fenn, ezért analógiák alapján feltételezhető, hogy a szőrösöki adomány a kanonokokat helyettesítő hetes papok, a prebendáriusok ellátására szolgált. Ezek száma általában alatta maradt a kanonokokénak és tizenkét fő körül mozgott; Veszprémben a számadáskönyv adatai szerint a középkor végén kilencen voltak. *Cevins, Marie-Madeleine de: Az Egyház a késő-középkori magyar városokban.* Bp., 2003. 61. p., Szk XIII. p.

46 Vö. ZsO VII. 1762. sz., *Holub József: Zala megye története a középkorban III. A községek története.* Pécs, 1933. [Kézirat] Raposka.

47 VespReg 86. sz. Az oklevél ugyan csonka, ám a Lőrinte fia Tamás ellen 1318 elején meginduló pereskedések Kumorovitz véleménye szerint ezen oklevéllel, illetve az abban foglalt panasz tételével indultak meg 1317-ben.

48 DHA 238. p.

ri elenchus”) még nem vette át az új birtokjogi helyzetnek megfelelő terminust, mivel az még nem mehetett át a köztudatba.

Összegezve tehát megállapíthatjuk, hogy a birtoktörténetre vonatkozó konkrét okleveles források alapján meghatározható a birtokösszeírás szerkesztésének az eddigieknél valamivel *rövidebb periódusa*. Igazolható továbbá, hogy az összeírás jellemzően a káptalan birtokait tartalmazza, mégpedig a somogyi települések kivételével, ahol a rendelkezésre álló adatok szerint a püspöki és káptalani javak elválasztása ekkor még nem következett be. Megállapítható tehát, hogy a Szent László-féle oklevelet 1309 után kellett összeszerkeszteni, mivel a benne már nem szereplő káptalani birtokok közül Soponya és Orosztony (lásd az 1. lehetőség alatt mondottakat) 1309-ig került ki a káptalan földesurasága alól. Az endrédi adománynak (3. III. adata) az összeírásban történő szerepeltetése alapján azonban ennél később, 1317 nyara után és 1327 előtt kellett a hamis oklevelet összeállítani.⁴⁹

Van azonban még egy lehetőség az oklevél keletkezési idejének további szűkítésére, mégpedig a mondott évtized köztörténeti eseményeinek figyelembe vételével. Ez az időszak I. Károly uralkodásának éppen arra a periódusára esik, amelynek elején szövetségeseket keresve még figyelembe vette az egyház szempontjait és támaszkodott képviselőire hatalmának megszilárdításában, míg az 1323 utáni években már kevésbé volt szüksége a prelátusok támogatására.⁵⁰ Az események ismeretében elsöre két olyan pillanat látszik kulcsfontosságúnak, amikor a veszprémi kanonokok elkészíthették birtokaik összeírását.

Kezdetben I. Károly a Dunántúl északi felének hódoltatásában igénybe vette a területen található püspökségek támogatását.⁵¹ 1317 őszére a horvát-szlavón

49 Egy 1318-ban lélekváltsággént tett barnagi adomány nem részletezi a rendelkezésben érintett javakat: HO IV. 128–130. p. (99. sz.). A káptalan képviselője ekkor Veszprémi Márton fehérvári főesperes, őrsi prépost volt, akinek szintén 1318-ra tehetjük végrendeletét — VO 42–43. p. (17. sz.) —, amelyben alsóőrsi vásárolt javairól intézkedik a káptalan javára. Mivel mindkét településen birtokban volt már ekkor a káptalan, így sajnos egyik 1318-as donációban foglaltakat sem lehet összevetni a Szent László-féle összeírással. Láthattuk továbbá, hogy az 1326-ból származó szentkirályszabadjai végrendelet sem tekinthető perdöntőnek.

50 Vö. *Rácz György*: Az Anjou-ház és a Szentszék (1301–1387). In: Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve. Szerk. Zombori István. Bp., 1996. 55–81., 60–63. p.

51 Kéki István veszprémi püspök győri és nyitrai kollégájával együtt 1313-ban elnyerte az uralkodótól székvárosa vármegyéjének ispáni címét. A világi és egyházi hatalom összekapcsolása I. Károly azon egyházpolitikájának eleme volt, amellyel Csák Máté tartományát igyekezett a Duna bal partján tartani — ehhez megfelelő hatalommal bíró szövetségeseket az egyháznyagokban talált. A főispánság adományozásával Károly szövetségeseket nyert az ország nyugati

végeket nem számítva azonban — a Kőszegi Andrással történő leszámolás után — mindössze Csák Máté maradt a színen. Az ellene folytatott hadjárat még a főpapok és az uralkodó közös akciója volt. 1317. október 24-én, négy nappal azután, hogy Csák Mátét egy oklevelében már hű emberének mondta, I. Károly Komáromnál ígéretet tett a püspököknek, hogy az egyházi javak és jogok elfoglalóival vagy visszatartóival szemben tett kánoni intézkedések és fenytékek esetén az eljárás alá vont személyeket nem fogja védelmezni.⁵² A király azonban a Csák Mátéval kötött formális hűségnyilatkozat után beérte az esztergomi érsekesség javainak visszaadásával, a báró uralta országrészen fekvő nyitrai püspökség javait azonban a tényleges erőviszonyoknak megfelelően a báró kezén hagyta. Az ország prelátsai válaszul 1318 márciusában szövetségre léptek egymással. A szövetség (*foedus*) az országgyűlés összehívásán túl az ország állapotának orvoslása mellett arra irányult, hogy az egyház javait és szabadságát megóvja.⁵³ 1318 nyarán végül kenyértörésre került sor a püspöki kar és Károly között. Július elején győri ispánként már Nagymartoni Pál intézkedett, míg 22-én vagy 23-án maga a király vonult Győrbe és vette el a várost a székhelyétől távol tartózkodó Kőszegi Miklós győri püspöktől.⁵⁴ A helyzet elmérgesedését jelzi, hogy november 22-én XXII. János pápa intette az uralkodót, hogy védje meg a győri püspök jogait, s egyúttal a váci és a veszprémi püspököket, valamint a győri Szent Adalbert-egyház prépostját rendelte Miklós püspök mellé jogvédőül.⁵⁵ A királlyal történő nézeteltérés megfelelő alkalom lehetett a veszprémi káptalannak is arra, hogy valós és lappangó birtokjogai védelmében összegyűjtse és egy autentikusnak tűnő formában, a szent lovagkirály neve alatt kelt oklevélben rögzítse, mely birtokokra tart igényt egy későbbi rendezés során.

felében, így az 1315–1316-os években nem kellett kétfrontos háborúba kényszerülnie, hátát biztosítottak tudva törhette le a tiszántúli tartományurakat. *Horváth Richárd: A győri püspökök mint örökös ispánok a középkorban.* In: *Horváth Richárd: Győr megye hatóságának oklevelei.* Győr, 2005. (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, tanulmányok 1.) 13–35., 16–18. p.

52 VespReg 87. sz., Anjou-kori oklevéltár. I–. Szerk. Kristó Gyula et al. Bp.–Szeged, 1990–. (a továbbiakban: AOkt.) IV. 606. sz.

53 *Engel Pál: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323).* Századok, 122. (1988) 89–146. 120–123. p.

54 *Vajk Ádám: „Mibe került ezen hűségi levél?”* In: *In labore fructus. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből.* Szerk. Nemes Gábor, Vajk Ádám. Győr, 2011. (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások 13.) 411–440., 425–426. p.

55 AOkt. V. 307. és 308. sz.

Ákár elkészült ekkor a birtokösszeírás, akár nem, néhány évvel később az uralkodó hatalmának megszilárdulását — a királyi udvar 1323-ban Visegrádra történő költözését — követően valóban sor került az elmúlt évtizedek során összekuszálódott birtokviszonyok rendezésére. I. Károly király az ország közepére költözve megkezdhette tényleges uralkodását, és ezzel párhuzamosan saját és elődei addigi birtokpolitikájának felülvizsgálatát. Ez lényegében azt jelentette, hogy aki nem rendelkezett okleveles bizonyítékkal földesurasága jogcímét illetően, könnyen elveszthette javait: az új királyi kettős pecsét „üzembe helyezésével” nem is került sor minden korábbi adomány megerősítésére. Természetesen a veszprémi székeskáptalan is igyekezett birtokait megerősíteni, így 1323 májusa és júliusa között több, az új királyi kettőspeccséttel ellátott privilégiumot kért és kapott korábbi birtokjogaira.⁵⁶ A kanonokok törekvését támogatta, hogy Henrik korábbi szepesi prépost személyében Károly egyik régi híve került az év februárjában a veszprémi püspöki székbe, aki 1323 nyaratól a veszprémi püspököt régtől megillető királynéi kancellári hivatalt is viselhette.⁵⁷ Befolyása azonban mégis csak korlátozott volt, és a királyi akaratot tükröző új birtokpolitika is hibátlanul működött: a megerősített oklevelek közül kimaradt a püspök veszprémi főispáni jogát biztosító, 1313-ban kelt, éppen I. Károly által kiadott dokumentum.

Logikus felvetés, hogy amennyiben ekkor már létezett a hamis birtoklista, elsőrangú bizonyítéknak számíthatott volna a káptalan földesúri jogainak igazolására. A kanonokok azonban ekkor nem mutatták be a Szent László-féle összeírást, és számos birtok — például Nagyberény, Csaba, Paloznak — esetében csak 1082-nél későbbi, általában XIII. század végi oklevelekkel igazolták az egyes falvakhoz fűződő birtokjogukat. Mindezek alapján arra kell gondolnunk, hogy 1323-ban még nem állt a veszprémi kanonokok rendelkezésére az összeírás, vagy ha mégis, akkor valamilyen okból nem használták fel. Bár az utóbbi lehetőség sem zárható ki, inkább az előbbi feltételezését támasztja alá az a kevés informá-

56 Az új, kettőspeccséttel ellátott adományokban rendszerint a korábbi uralkodók vagy királynék okleveleit írták át. Az első oklevél még általánosságban fogalmazta meg a káptalan jogigényét több zalai településre: 1323. május 23: VeszpReg 130. sz. A később kiadott privilégiumok szerint már konkrét oklevelekkel támasztották alá a kanonokok követelésüket: 1323. május 28.: VeszpReg 131. sz. = VOSuppl 205–207. p. (135. sz.), VeszpReg 132. sz. = VOSuppl 200–202. p. (132. sz.), VeszpReg 133. sz. = VOSuppl 202–203. p. (133. sz.), VeszpReg 134. sz. = VOSuppl 204–205. p. (134. sz.); 1323. június 26.: VeszpReg 136–137. sz.; 1323. július 18: VeszpReg 139. sz. = VOSuppl 207–209 p. (136. sz.).

57 Henrik szepesi prépostságára lásd *Labanc, Peter: Spískí preposti do roku 1405*. Trnava, 2011. 113–116. p. Az adata N. Vida Beáta hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is köszönök,

ció, ami a kanonoki testület és a püspök viszonyáról tudható. Kéki István 1298 és 1309 között a veszprémi káptalan prépostja volt, majd 1309-től választott, 1310-től pedig megerősített veszprémi püspök.⁵⁸ Testvére, Egyed 1312-ben kanonok, majd 1316–1318 között örkanonok volt,⁵⁹ a nagyprépostja pedig 1312-től az a Pósa volt,⁶⁰ aki 1323-ban János szentendrei főesperessel, későbbi utódával együtt a királyi udvarban az új pecséttel ellátott adományokat kérte.⁶¹ Ha az 1317–1318-as dunántúli események kapcsán, Kéki István püspöksége idején készült volna az összeírás, úgy a püspök kapcsolatrendszere miatt joggal gondolhatnánk, hogy az összeírást prépostja vagy testvére révén a püspökkel ekkor jó viszonyban lévő káptalan is ismerhette. Mivel az egyik 1323-ban bemutatott oklevél között sem szerepelt a hamis összeírás, így az látszik a legvalószínűbbnek, hogy annak elkészítésére csak ezt követően, tehát 1324 és 1327 között kerülhetett sor.⁶²

Vizsgálatunk végére érve elmondhatjuk, hogy az 1082-re keltezett oklevél hamisításának dátumaként a birtoktörténeti érvek által kijelölt 1317–1327 közötti periódus a köztörténeti események fényében eléggé jól szűkíthető 1324 és 1327 közöttre. Az összeírás megszerkesztése kapcsán ugyanakkor végső soron az 1318-as lehetőség is nyitva marad. Mindazonáltal lényegesen erősebb érvek szólnak az 1324–1327 közötti datálás mellett, és ha figyelembe vesszük a szentkirályszabadjai (szabadi) bizonytalan kiterjedésű kanonoki földbirtok nagyságát, akkor

58 1309: „venerabili et discreto viro domino Stephano electo et preposito” – MNL OL Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Levéltár 103 254.; 1310. okt. 4: VeszpReg 48. sz.

59 1312: VeszpReg 55. sz.; örkanonok: 1316. február 1.: VO 111–112. p. (72. sz.); 1318. május 26: VO 115–117. p. (74. sz.).

60 1312. április 24: VeszpReg 55. sz.; utoljára 1323. június 26-án olvashatunk róla: VeszpReg 136. sz. János 1324. november 3-án már nagyprépost volt: VeszpReg 155. sz.

61 Az új adománylevelek kieszközölője minden bizonnyal az a több oklevél kérelmezőjeként említett János szentendrei főesperes (1318–1323) volt, aki 1324-től a veszprémi prépostságra (1324–1343) lépett elő. Egyúttal a királyné alkancellárja is volt, és bejáratoságát az udvarba mutatja egy 1327-ben kiadott oklevél, amelynek tanúnévsorában felsorolták a jelenlévők között: MES III. 111. p. Rövid életrajza: *Karlinszky Balázs*: A veszprémi nagyprépostok archontológiája, 1079–1543 – Három prépost portréjával. Turul, 87. (2014) 93–103., 100–101. p.

62 A hamis összeírás 1318-as elkészítése mellett kevés érv szól. Talán azért nem használták fel azt 1323 előtt, mert nem volt rá alkalom, 1323-ban pedig az új püspök, a Károly által frissen kinevezett Henrik esetleg nem mert előállni vele az uralkodónál. 1327-ben annyiban lehetett más a helyzet, hogy a megyei ispáni tisztelet 1326–1327-ben viselő Henrik püspök — VeszpReg 163., 164., 166., 175. sz. (egyik esetben sem az uralkodó nevezte így...) — esetleg tágabbnak érezhette mozgásterét, és így előkerestethette az addig a káptalan levéltárában gondosan őrzött hamis dokumentumot.

ez a négyéves időszak még inkább zsugorodhat 1326–1327 közöttre. Visszaulva a tanulmány elején mondottakra: a datálás kérdésének jelentősége az összeírás tartalmából adódik, ugyanis a benne foglalt gazdaság- és társadalomtörténeti fogalmak előfordulása a XIII. század végén, illetve a XIV. század elején a jobbágyi réteg folyamatban lévő átalakulásához is fontos adalékokat nyújthatnak.⁶³

63 Vö. *Vadas András*: Terminológiai és tartalmi kérdések a középkori malomhelyek körül. Történelmi szemle, 57. (2015) 619–648. p.

